

منطق و فلسفه طراحی درس

استقرار نظام جمهوری اسلامی فصل نوینی در تاریخ ایران است که از جنبه‌های مختلف با دوره پیش از انقلاب تفاوت ماهوی دارد و از آن متمایز می‌شود. انقلاب اسلامی تغییر و تحولات اساسی در شیوه حکومت و ارزش‌های اجتماعی ایجاد کرد و معیارهای نوینی در روابط خارجی ایران پدید آورد. آشنایی با میزان تأثیرگذاری انقلاب و تحولات داخلی و خارجی ناشی از آن، بیش از هر نسل دیگری برای نسلی که امروزه وارث آن است و ابعاد گوناگون زندگی‌اش تحت تأثیر آن قرار گرفته است، از جنبه آموزشی، اجتماعی و سیاسی اهمیت دارد.

نظام جمهوری اسلامی بر پایه آرمان‌های انقلاب اسلامی استوار شد. برگزاری همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی، تدوین قانون اساسی و گشایش مجلس شورای اسلامی و نهادهای نظارتی به نظام نوپای جمهوری اسلامی کمک کرد که با تکیه بر سازوکارهای قانونی حاکمیت خود را بر عرصه‌های مختلف اعمال کند. نظام جمهوری اسلامی در مسیر استقرار و اعمال حاکمیت قانون و دفاع از آرمان‌های انقلاب، با توطئه‌های فراوان از سوی دشمنان داخلی و خارجی مواجه شد. گروه‌های تجزیه‌طلب با حمایت آمریکا، فعالیت‌های گسترده‌ای را برای جدا کردن بخش‌هایی از خاک ایران انجام دادند. این گروه‌ها برای تحمیل خواسته‌های خود و برخی نیز با هدف براندازی، در مقابل نظام جمهوری اسلامی قرار گرفتند و عده‌ای از کارگزاران و شخصیت‌های سیاسی، مذهبی و نظامی نظام جمهوری اسلامی را به شهادت رساندند. با این حال رهبری امام خمینی (ره)، وفاداری و حمایت مردم از انقلاب و اتحادی که بین مسئولان و عامه مردم وجود داشت، توطئه‌ها را ناکام گذاشت. فراتر از این توطئه‌ها، طرح‌ریزی کودتا و نقشه آمریکا برای نجات گروگان‌های خود، خنثی شد و تحریم اقتصادی آمریکا نیز نتوانست به ارکان نظام جمهوری اسلامی خللی وارد کند.

هدف‌ها و انتظارها

هدف کلی :

- با بررسی شواهد و مدارک، روند استقرار و تثبیت نظام جمهوری اسلامی را با توجه به نقش رهبری امام خمینی (ره) و مشارکت سیاسی - اجتماعی مردم در دفع توطئه‌ها و دشمنی‌های داخلی و خارجی ارزیابی و تحلیل کنند.

هدف‌های جزئی :

- شناسایی مراحل استقرار نظام جمهوری اسلامی؛
- شناخت و تحلیل نقش امام خمینی (ره) و مردم در مراحل مختلف استقرار و تثبیت نظام جمهوری اسلامی؛
- ارزیابی و تحلیل مهم‌ترین و اساسی‌ترین تغییرات قانون اساسی جمهوری اسلامی نسبت به قانون اساسی مشروطه؛
- شناسایی و تجزیه و تحلیل دلایل و نتایج توطئه‌ها و دشمنی‌های داخلی و خارجی با جمهوری اسلامی؛
- شناخت و تحلیل علل خشی شدن توطئه‌ها و دشمنی‌ها با جمهوری اسلامی

انتظارهای عملکردی

انتظار می‌رود دانش‌آموزان در پایان تدریس درس بتوانند :

- ✓ مراحل و روند استقرار نظام جمهوری اسلامی را شناسایی و توصیف کنند.
- ✓ نقش رهبری امام خمینی (ره) و مردم را در روند استقرار و تثبیت نظام جمهوری اسلامی شناسایی و تحلیل کنند.
- ✓ مهم‌ترین تغییراتی را که در قانون اساسی جمهوری اسلامی نسبت به قانون اساسی مشروطه به وجود آمد، بیان دارند.
- ✓ تأثیر شکل‌گیری نهادهای انقلاب را بر روند استقرار و تثبیت نظام جمهوری اسلامی تحلیل کنند.
- ✓ دلایل و عوامل توطئه‌ها و دشمنی‌های داخلی و خارجی با نظام جمهوری اسلامی را تجزیه و تحلیل کنند.
- ✓ آثار و پیامدهای توطئه‌ها و دشمنی‌های داخلی و خارجی با جمهوری اسلامی را شرح دهند.

جدول سال شمار رویدادهای مهم دوران جمهوری اسلامی ایران

سال	رخداد
۱۳۵۸	برگزاری همه پرسی نظام جمهوری اسلامی (۱۰ و ۱۱ فروردین). شهادت تیمسار قرنی، رئیس ستاد مشترک ارتش توسط گروه فرقان (۳ اردیبهشت). شهادت استاد مطهری توسط گروه فرقان (۱۱ اردیبهشت). اقامه نخستین نماز جمعه پس از پیروزی انقلاب اسلامی در تهران به امامت آیت الله طالقانی (۵ مرداد). انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی (۱۲ مرداد). اشغال سفارت آمریکا در تهران توسط دانشجویان پیرو خط امام (۱۳ آبان). همه پرسی قانون اساسی (۱۱ و ۱۲ آذر). برگزاری انتخابات اولین دوره ریاست جمهوری (بهمن)، برگزاری انتخابات نخستین دوره مجلس شورای اسلامی (اسفند)
۱۳۵۹	حمله نظامی آمریکا به طیس (۵ اردیبهشت). کشف کودتای سازمان نقاب (تیر). تهاجم گسترده ارتش عراق به ایران و آغاز جنگ تحمیلی (۳۱ شهریور)
۱۳۶۰	عزل بنی صدر از ریاست جمهوری (خرداد). سوء قصد به جان حضرت آیت الله خامنه ای توسط سازمان مجاهدین خلق (۶ تیر). انفجار دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی توسط سازمان مجاهدین خلق و شهادت آیت الله بهشتی و ۷۲ نفر دیگر (۷ تیر). برگزاری دومین دوره انتخابات ریاست جمهوری و انتخاب محمدعلی رجایی به ریاست جمهوری (۲ مرداد). انفجار دفتر نخست وزیری و شهادت رجایی و باهنر توسط سازمان مجاهدین خلق (۸ شهریور). انفجار دفتر دادستانی و شهادت آیت الله قدوسی توسط سازمان مجاهدین خلق (۱۴ شهریور). شهادت آیت الله سید اسدالله مدنی، امام جمعه تبریز توسط سازمان مجاهدین خلق (۲۰ شهریور). برگزاری انتخابات سومین دوره ریاست جمهوری و انتخاب آیت الله خامنه ای (۱۰ مهر). شهادت آیت الله سید عبدالحسین دستغیب، امام جمعه شیراز توسط سازمان مجاهدین خلق (۲۰ آذر)
۱۳۶۱	شهادت آیت الله محمد صدوقی، امام جمعه یزد (۱۱ تیر). شهادت آیت الله عطاءالله اشرفی اصفهانی، امام جمعه کرمانشاه توسط سازمان مجاهدین خلق (۲۳ مهر). انتخابات نخستین دوره مجلس خبرگان رهبری (۱۹ آذر)
۱۳۶۳	انتخابات دومین دوره مجلس شورای اسلامی (اردیبهشت)
۱۳۶۴	انتخابات چهارمین دوره ریاست جمهوری و انتخاب آیت الله خامنه ای (۲۵ مرداد)
۱۳۶۷	انتخابات سومین دوره مجلس شورای اسلامی (اردیبهشت). پذیرش قطعنامه ۵۹۸ (۲۷ تیر). برقراری آتش بس میان ایران و عراق (مرداد)
۱۳۶۸	رحلت امام خمینی <small>رحمته الله علیه</small> (۱۴ خرداد). انتخاب آیت الله خامنه ای به رهبری نظام جمهوری اسلامی (۱۵ خرداد). برگزاری هم زمان همه پرسی اصلاحات قانون اساسی و انتخابات پنجمین دوره ریاست جمهوری و انتخاب حجت الاسلام هاشمی رفسنجانی (۶ مرداد)

منطق و فلسفه طراحی درس

جنگ تحمیلی و دفاع مقدس مهم‌ترین موضوع تاریخ ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی است. برای نسلی که به صورت مستقیم این جنگ را تجربه نکرده، آشنایی با آن، ضروری و دربردارنده درس‌های فراوان است. جنگ تحمیلی از نظر نظامی، جنگی ناعادلانه و نابرابر بود. نظام نوپای جمهوری اسلامی در شرایطی با حملات رژیم بعثی عراق مواجه شد که گروه‌های ضدانقلاب جنگ داخلی را بر مملکت تحمیل کرده بودند و سپاه پاسداران مشغول نبرد با ضد انقلاب داخلی بود. ساختار ارتش به خاطر شرایط پس از انقلاب هنوز دچار آشفتگی بود و نیروی مردمی بسیج در حال شکل گرفتن بود. ارتش عراق از نظر سلاح و تجهیزات و حمایت اطلاعاتی، از کمک کشورهای غربی و بعضی از کشورهای عربی بهره می‌برد. با این حال جنگ، مردم و نیروهای مسلح ایران را در مقابل تجاوز ارتش عراق متحد کرد. در سطح تصمیم‌گیری کلان مملکتی، جنگ به مهم‌ترین مسئله کشور تبدیل شد. مردم از قشرهای مختلف در مقابل متجاوزان بسیج شدند و با وجود برتری نظامی ارتش عراق، پیشروی متجاوزان را در خاک ایران متوقف کردند. پیروزی‌های رزمندگان ایرانی در برابر ارتش قدرتمند عراق، متخصصان و کارشناسان نظامی را به شگفتی واداشت و نشان داد که برتری نظامی نمی‌تواند مانع اراده و رشادت نیروهای ایرانی در دفاع از ارزش‌های خود شود. از سال دوم جنگ به بعد، به خاطر پیروزی‌های نیروهای ایرانی، رژیم بعثی عراق در مناطق جنگی و مناطق غیرنظامی ناجوانمردانه از سلاح‌های شیمیایی استفاده کرد و پایبند نبودن خود را به اصول انسانی بیش از پیش نشان داد. در طول جنگ تعدادی از شهرها، روستاها و مناطق غیرنظامی ایران مورد حمله هواپیماها و موشک‌هایی قرار گرفتند که شوروی و کشورهای دیگر در اختیار صدام گذاشته بودند. با وجود تمامی این مشکلات، نیروهای ایرانی با بذل جان و تحت درایت و رهبری امام خمینی رهبر، جنگ را در زمین و دریا و هوا ادامه دادند و دشمن را از خاک ایران بیرون کردند. هنگامی که شورای امنیت سازمان ملل متحد شرایط ایران را برای برقراری آتش‌بس مورد توجه قرار داد، حضرت امام به عنوان فرمانده کل قوا، نیز قطعنامه ۵۹۸ آن شورا را برای پایان یافتن جنگ پذیرفتند.

هدف‌ها و انتظارها

هدف کلی :

- با بررسی شواهد و مدارک، دلایل و عوامل مؤثر بر بروز جنگ تحمیلی و نیز نقش و عملکرد امام خمینی علیه السلام و قشرهای مختلف اجتماعی را در هشت سال دفاع مقدس تجزیه و تحلیل کنند.

هدف‌های جزئی :

- شناسایی و تحلیل زمینه و عوامل خارجی و داخلی مؤثر بر وقوع جنگ تحمیلی؛
- ارزیابی عملکرد مجامع بین‌المللی در برابر آغاز جنگ تحمیلی توسط حکومت بعثی عراق؛
- ارزیابی پشتیبانی‌های تسلیحاتی، اقتصادی و... کشورهای مختلف از صدام در طول دوران دفاع مقدس؛

- ارزیابی واکنش نیروهای مسلح به تهاجم هوایی و زمینی ارتش بعثی صدام به خاک ایران؛
- شناخت نقش رهبری امام خمینی علیه السلام در طول دوران دفاع مقدس؛
- تجزیه و تحلیل نقش گروه‌ها و قشرهای مختلف مردم در دوران دفاع مقدس؛
- توصیف برخی از اقدام‌های ضدانسانی و خلاف مقررات بین‌المللی توسط نیروهای بعثی در دوران دفاع مقدس؛

- شناخت و تجزیه و تحلیل عوامل و دلایل پذیرش قطعنامه ۵۹۸ توسط جمهوری اسلامی و آتش‌بس؛

- ارزیابی و تحلیل کلی آثار و نتایج هشت سال دفاع مقدس ملت ایران؛
- گردآوری بخشی از خاطرات یک رزمنده دوران دفاع مقدس؛
- گردآوری زندگی‌نامه یکی از سرداران یا امیران شهید دوران دفاع مقدس.

انتظارهای عملکردی

- ✓ انتظار می‌رود دانش‌آموزان در پایان تدریس درس بتوانند :
- ✓ زمینه و عوامل خارجی و داخلی مؤثر بر وقوع جنگ تحمیلی را شناسایی و تحلیل کنند.
- ✓ عملکرد مجامع بین‌المللی به ویژه سازمان ملل متحد را در برابر شروع جنگ تحمیلی از سوی صدام ارزیابی و مقایسه کنند.

✓ واکنش نیروهای مسلح را در برابر تهاجم نیروهای بعثی به خاک ایران از هوا و زمین ارزیابی و توصیف کنند.

✓ به تجزیه و تحلیل نقش رهبری امام خمینی رهبر در طول دوران دفاع مقدس بپردازند.

✓ نقش گروه‌ها و قشرهای گوناگون مردم ایران را در دوران دفاع مقدس شرح دهند.

✓ برخی از اقدام‌های شاخص ضدانسانی و خلاف مقررات بین‌المللی نیروهای صدام را در دوران جنگ تحمیلی شناسایی و توصیف کنند.

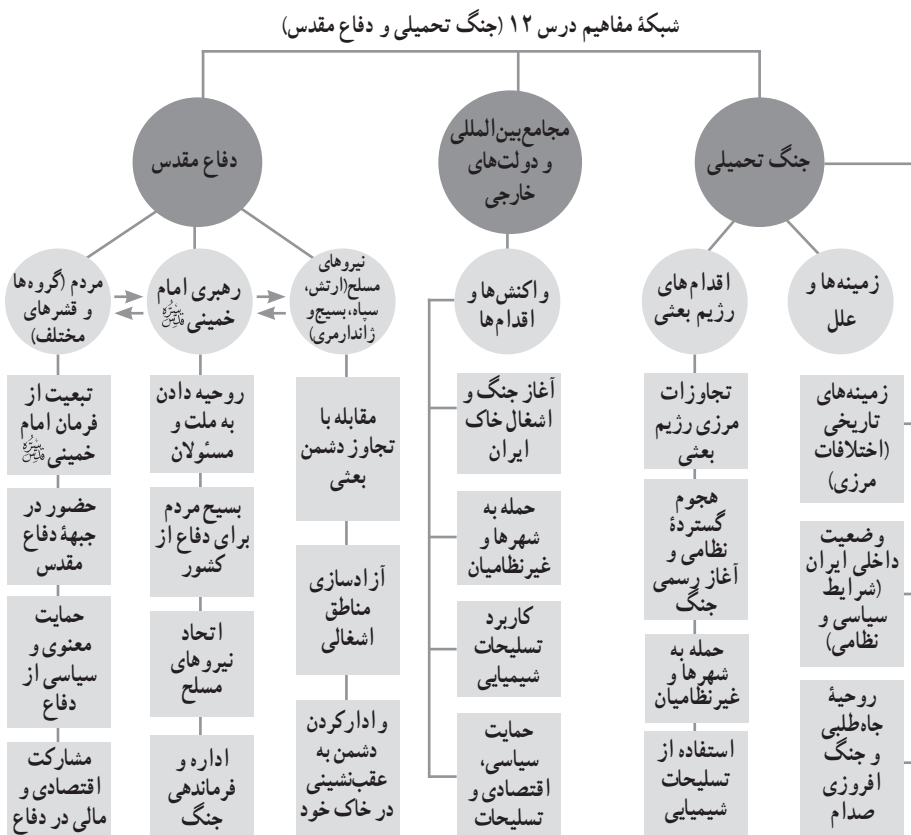
✓ عوامل و دلایل پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی جمهوری اسلامی ایران را شرح دهند.

✓ آثار و نتایج برجسته ۸ سال دفاع مقدس ملت ایران را تحلیل و قضاوت کنند.

✓ گوشه‌ای از خاطرات یک رزمنده و یا زندگی‌نامه یکی از سرداران یا امیران شهید را گردآوری

و از آن در تدوین مجله تاریخ شفاهی دوران دفاع مقدس بهره بگیرند.

شبکه مفهومی

جدول سال شمار رویدادهای مهم دوران جنگ تحمیلی و دفاع مقدس

سال	رویداد
۱۳۵۸	تجاوز نیروهای دریایی و زمینی عراق به مناطق مرزی ایران در استان خوزستان به طور متناوب (خرداد تا اسفند). گلوله باران آبادان و خرمشهر توسط نیروهای عراقی (مهر). اشغال کنسولگری ایران در بصره (آبان). تجاوز هواپیماهای عراقی به حریم هوایی ایران در خوزستان (تیر تا اسفند). ادعای عراق مبنی بر حاکمیت بر اروندرود (آذر)
۱۳۵۹	تجاوز نیروهای عراقی به مناطق مرزی ایران از زمین و دریا در استان خوزستان، حملات توپخانه‌ای و گلوله باران شهرهای مرزی (فروردین تا شهریور). تجاوز هواپیماهای عراقی به حریم هوایی ایران (فروردین تا شهریور). قطع روابط دیپلماتیک ایران و عراق (فروردین). ادعای صدام در مورد حاکمیت عراق بر خوزستان (اردیبهشت). حمله عراق به تأسیسات نفتی ایران در دهلران (اردیبهشت). ادعای صدام در مورد جزایر سه گانه ایرانی (تیر و شهریور). حمله عراق به پاسگاه‌های مرزی ایران در قصرشیرین و شهادت عده‌ای از مزدداران ایرانی (مرداد). حمله نیروهای عراقی به پاسگاه‌های مرزی در دهلران و نفت شهر (شهریور). حمله هوایی و زمینی عراق به تعدادی از پاسگاه‌های مرزی در ایلام، قصرشیرین، خرمشهر، نفت شهر و سومار (شهریور). حملات زمینی، هوایی و توپخانه‌ای عراق به شهرهای خرمشهر، قصرشیرین و نفت شهر و پاسگاه‌های مرزی (شهریور). درگیری مزدداران ایران و نیروهای عراقی در پاسگاه‌های مرزی صالح آباد، ایلام، مهران، نفت شهر، طلائی، خرمشهر، قصرشیرین (۱۹ تا ۲۵ شهریور). تصرف میمک توسط ارتش عراق (۲۱ شهریور). لغو قرارداد الجزایر از سوی عراق (۲۶ شهریور). محاصره و گلوله باران قصرشیرین توسط نیروهای عراقی (۲۷ تا ۳۱ شهریور). تصرف پاسگاه شیخان در نوسود و پاسگاه‌های گیسکه، چغاحام و چیلان در مرزهای سومار، نفت شهر و دهلران توسط ارتش عراق (۲۹ و ۳۰ شهریور). هجوم زمینی و هوایی عراق به ایران و آغاز رسمی جنگ عراق علیه ایران (۳۱ شهریور). اشغال نفت شهر، مهران، موسیان، بستان، قصرشیرین، سوسنگرد و نفوذ دشمن به گیلان غرب (۲ تا ۶ مهر). عقب راندن نیروهای عراقی از شهر گیلان غرب توسط نیروهای مردمی و هوانیروز (۷ مهر). اشغال منطقه غرب کارون، جفیر، کرخه کور، پادگان حمید، جاده خرمشهر - اهواز و جاده اهواز - حمیدیه (۸ مهر). عبور نیروهای عراقی از کارون، اشغال جاده اهواز - آبادان، اشغال جاده آبادان - ماهشهر، محاصره آبادان، اشغال خرمشهر (۱۹ مهر تا ۴ آبان). واگذاری امور جنگ به شورای عالی دفاع از سوی امام خمینی (ره) (مهر). سفر هیئت کنفرانس اسلامی به تهران برای برقراری آتش‌بس (مهر). اسارت محمджواد تندگویان وزیر نفت و هیئت همراه در جاده اهواز - آبادان (آبان). صدور دستور امام خمینی (ره) برای شکستن محاصره آبادان (آبان). تحویل یادداشت دولت جمهوری اسلامی ایران به دبیر کل سازمان ملل متحد درباره معتبر دانستن قرارداد ۱۹۷۵ (آبان). تشکیل بسیج به فرمان امام خمینی (ره) (آذر). نبرد دریایی ایران و عراق و آتش زدن اسکله البکر (آذر). تصرف ارتفاعات مرزی مریوان (آذر). تصرف نوسود و هویزه (دی). عملیات نصر (۱۵ دی). عملیات توکل (دی)

سال	رویداد
۱۳۶۰	ملاقات و مذاکره اولاف پالمه، نماینده سازمان ملل متحد، با مقامات جمهوری اسلامی و عراق برای برقراری آتش‌بس (خرداد و تیر). آزادسازی نوسود (تیر). عملیات ناامن‌الائمه در منطقه، خوزستان و شکست حصر آبادان (۵ مهر). شهادت سر‌تیب نامجو (وزیر دفاع) و جمعی از فرماندهان ارتش و سپاه در اثر سقوط هواپیما (۸ مهر). درخواست صدام از هیئت کنفرانس اسلامی مبنی بر به رسمیت شناختن حقوق و حاکمیت عراق بر اروندرود (آبان). عملیات طریق‌القدس و آزادسازی بستان (۸ آذر). عملیات مطلع‌الفجر در گیلان غرب - شیگاه (آذر). عملیات محمد رسول‌الله ﷺ در کردستان (دی). حمله عراق به دو کشتی خارجی در خلیج فارس (دی). سفر اولاف پالمه، نماینده ویژه سازمان ملل متحد به بغداد و تهران برای میانجیگری در جنگ (بهمن).
۱۳۶۱	عملیات فتح‌المبین در خوزستان (فروردین). عملیات بیت‌المقدس و آزادسازی خرمشهر (اردیبهشت و خرداد). صدور بیانیه اجلاس وزیران شورای همکاری خلیج فارس درباره برقراری آتش‌بس (خرداد). مبادله تعدادی از اسرای زخمی با نظارت کمیته بین‌المللی صلیب سرخ (خرداد). عملیات رمضان در شرق بصره (تیر). صدور قطعنامه ۵۱۴ شورای امنیت سازمان ملل متحد و دعوت طرفین به برقراری آتش‌بس (تیر). عملیات مسلم بن عقیل در سومار (مهر). تصویب قطعنامه ۵۳۲ شورای امنیت سازمان ملل متحد و درخواست برقراری آتش‌بس و عقب‌نشینی نیروها به مرزهای بین‌المللی (مهر). عملیات محرم در ارتفاعات مرزی ایلام (آبان). عملیات فتح‌المبین (۲ بهمن). عملیات والفجر مقدماتی در منطقه عمومی میسان، جزایه و فکه (بهمن). اعلام رسمی حمایت آمریکا از عراق (اسفند).
۱۳۶۲	عملیات والفجر ۱ در العماره، منطقه عمومی میسان جبل‌فوقی (فروردین). عملیات والفجر ۲ در منطقه عمومی اربیل چومان مصطفی (تیر). عملیات والفجر ۳ در مهران (مرداد). عملیات والفجر ۴ در منطقه عمومی سلیمانیه - پنجوین (مهر). صدور قطعنامه ۵۴۰ شورای امنیت سازمان ملل متحد (آبان). عملیات والفجر ۵ در منطقه جنگوله در حد فاصل مهران و دهران (بهمن). عملیات تحریرالقدس در منطقه عمومی سلیمانیه، دربندیخان و شاخ شمیران (بهمن). عملیات والفجر ۶ در دهران ارتفاعات چیلان (اسفند). عملیات خیبر در منطقه هورالهویزه - پاسگاه زید (اسفند). بازدید کارشناسان سازمان ملل متحد از مناطق جنگی ایران و تأیید استفاده عراق از گازهای شیمیایی و صدور بیانیه سازمان ملل در تأیید گزارش کارشناسان، بدون ذکر نام عراق (اسفند).
۱۳۶۳	محکومیت کاربرد سلاح‌های شیمیایی از سوی شورای امنیت سازمان ملل متحد و دعوت به رعایت پروتکل ۱۹۲۵ ژنو (فروردین). تصویب قطعنامه ۵۵۲ شورای امنیت سازمان ملل متحد در باره لزوم احترام کشورها به حقوق کشتی‌رانی، محکوم کردن حمله به کشتی‌ها و درخواست توقف آن (خرداد). درخواست دبیرکل سازمان ملل متحد از ایران و عراق مبنی بر توقف حملات به مناطق مسکونی و غیرنظامی (خرداد). عملیات عاشورا در منطقه میمک (مهر). عملیات بدر در منطقه عمومی بصره - میسان، هورالهویزه - دجله (اسفند). دیدار دبیرکل سازمان ملل متحد با معاون وزیر خارجه ایران و وزیر خارجه عراق در نیویورک و ارائه طرح هشت ماده‌ای برای پایان دادن به جنگ، سفر نماینده دبیرکل سازمان ملل به تهران و بغداد (اسفند).
۱۳۶۴	عملیات قادر در منطقه عمومی اربیل سیدکان (تیر). شروع عملیات والفجر ۸ در منطقه عمومی بصره - فاو و تصرف فاو (بهمن). عملیات والفجر ۹ در منطقه عمومی سلیمانیه چوارتا - مویرا - ناصر (اسفند). تصویب قطعنامه ۵۸۲ شورای امنیت سازمان ملل متحد در خصوص برقراری آتش‌بس و عقب‌نشینی نیروها به مرزهای بین‌المللی (اسفند).

سال	رویداد
۱۳۶۵	<p>عملیات تکمیلی والفجر ۸ در منطقه عمومی بصره - فاو - کارخانه نمک (اردیبهشت). اشغال دوباره مهران توسط ارتش عراق (تیر). عملیات کربلای ۱ و آزادی مهران (تیر). حمله هوایی عراق به پایانه نفتی ایران در جزیره سیری در خلیج فارس (مرداد). عملیات کربلای ۲ در منطقه عمومی حاج عمران (شهریور). عملیات کربلای ۳ در منطقه عمومی فاو (شهریور). تصویب قطعنامه ۵۸۸ شورای امنیت سازمان ملل متحد درباره درخواست پرهیز از ادامه جنگ و حل مسالمت آمیز اختلافها (مهر). عملیات کربلای ۴ در منطقه عمومی بصره - ابوالخصب (دی). عملیات کربلای ۵ در منطقه عمومی بصره - شلمچه (دی تا اسفند). عملیات کربلای ۶ در نفت شهر (دی). عملیات کربلای ۷ در منطقه عمومی اربیل - حاج عمران (اسفند)</p>
۱۳۶۶	<p>عملیات کربلای ۸ در منطقه عمومی بصره - شلمچه (فروردین). عملیات کربلای ۹ در قصر شیرین - باباهادی (فروردین). عملیات کربلای ۱۰ در منطقه عمومی سلیمانیه - ماووت (فروردین). بمباران شیمیایی سردشت (تیر). پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت سازمان ملل متحد از سوی عراق (مرداد). سفر دبیرکل سامان ملل متحد به تهران و بغداد و ارائه طرح اجرایی قطعنامه ۵۹۸ (شهریور). حمله آمریکا به تأسیسات نفتی ایران در خلیج فارس (مهر). تسلیم طرح اجرایی دبیرکل سازمان ملل به وزرای خارجه ایران و عراق (مهر). عملیات بیت المقدس ۲ در منطقه عمومی سلیمانیه - ماووت (دی). مذاکرات دبیرکل سازمان ملل متحد با هیئت های نمایندگی و نمایندگان دائم ایران و عراق در سازمان ملل در خصوص شیوه اجرای قطعنامه ۵۹۸ (مهر تا اسفند). عملیات بیت المقدس ۳ در منطقه عمومی سلیمانی ماووت - ارتفاع گوجار (اسفند). بمباران شیمیایی حلبچه (۲۵ اسفند). عملیات والفجر ۱۰ در منطقه عمومی سلیمانیه - حلبچه (اسفند). عملیات کربلای ۷ (اسفند)</p>
۱۳۶۷	<p>عملیات بیت المقدس ۴ در منطقه عمومی سلیمانیه درندیکان - شاخ شمیران (فروردین). حمله آمریکا به سکوی نفتی ساسان و ناوچه ها و قایق های ایرانی در خلیج فارس (فروردین). عملیات بیت المقدس ۶ در منطقه عمومی سلیمانیه - ماووت (فروردین). حمله عراق به فاو و بمباران شیمیایی و بازپس گیری آن (فروردین و اردیبهشت). حمله آمریکا به سکوهای نفتی ایران در خلیج فارس (فروردین). حمله مشترک آمریکا و عراق به پایانه نفتی لارک در خلیج فارس (اردیبهشت). حمله عراق به منطقه عمومی شرق بصره و سقوط شلمچه (خرداد). عملیات بیت المقدس ۷ در منطقه شلمچه (خرداد). حمله عراق در منطقه عمومی سلیمانیه و سقوط ارتفاع شیخ محمد (خرداد). حمله عراق و نیروهای سازمان مجاهدین خلق به مهران و اشغال آنجا (خرداد). حمله عراق در منطقه خوزستان و سقوط جزایر مجنون (تیر). حمله عراق در منطقه سلیمانیه و تصرف شهر ماووت (تیر). سقوط هواپیمای مسافربری ایران بر فراز خلیج فارس به وسیله ناو آمریکایی (۱۳ تیر). حمله عراق به خوزستان (۲۱ تیر). پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت سازمان ملل متحد توسط ایران (۲۷ تیر). عملیات لبیک یا خیمینی در خوزستان (۱ مرداد). هجوم سازمان مجاهدین خلق به خاک ایران و عملیات مرصاد (۱-۳ مرداد). پذیرش آتش بس توسط صدام (۱۵ مرداد). برقراری آتش بس (۲۹ مرداد)</p>

مرور فعالیت‌ها

فعالیت ۱

منطق و شیوه اجرا : جنگ تحمیلی و دفاع مقدس ملت ایران، یکی از رویدادهای مهم تاریخ معاصر به شمار می‌رود و کنکاش در علل و عواملی که موجب تحمیل این جنگ از سوی رژیم بعثی عراق به ایران شد، هدف آموزشی ارزشمند محسوب می‌شود.

برای اجرای این فعالیت که جنبه آماده‌سازی کلاس برای شروع تدریس درس را دارد، از دانش‌آموزان بخواهید با توجه به مطالبی که در درس قبل به ویژه در مبحث دسیسه‌ها و توطئه‌های دشمنان برای آسیب رساندن به انقلاب اسلامی خوانده‌اند، درباره علل و عواملی که فکر می‌کنند بر آغاز جنگ تحمیلی توسط رژیم بعثی تأثیرگذار بوده است، گفت‌وگو کنند.

فعالیت ۲

منطق و روش اجرا : قسمتی از سخنان حضرت امام خمینی علیه السلام از صحیفه امام انتخاب شده تا دانش‌آموزان ترغیب شوند که هدف‌های صدام را از جنگ‌افروزی علیه ایران بر اساس دیدگاه امام، استنباط کنند.

فعالیت ۳

منطق و روش اجرا : شورای امنیت ملل متحد که یکی از نهادهای مهم سازمان ملل متحد محسوب می‌شود، وظیفه پاسداری از امنیت و صلح بین‌المللی را برعهده دارد. ارزیابی موضع‌گیری و اقدامات این شورا در برابر تجاوزگری رژیم صدام و تحمیل جنگ به ایران از طریق مقایسه آن با موضع و اقداماتی که این شورا قبل از تجاوز صدام به کویت انجام داد، فرصتی مناسب و مطلوب برای تحلیل و تفکر تاریخی فراهم می‌آورد.

برخی از مفاد مهم قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد، یکی در خصوص جنگ عراق علیه ایران و دیگری درباره حمله صدام به کویت، انتخاب شده است تا دانش‌آموزان از طریق ارزیابی و مقایسه مفاد این دو قطعنامه، موضع‌گیری متفاوت این شورا در قبال دو جنگ افروزی صدام را تشخیص دهند.

فعالیت ۴

منطق و شیوه اجرا: این فعالیت در قالب کاوش خارج از کلاس تعریف شده و ناظر بر روش تاریخ شفاهی، به عنوان یکی از ابزارهای مناسب و مطلوب برای یادگیری درس تاریخ، به ویژه تاریخ معاصر به حساب می آید. بسیاری از دانش آموزان به افرادی از اعضای خانواده گرفته تا دوستان و آشنایان دسترسی دارند که خود ناظر رویدادی همچون جنگ تحمیلی بوده اند و یا در دفاع مقدس مشارکت داشته اند. بنابراین، تاریخ شفاهی در خصوص کاوش در تاریخ معاصر اهمیت و موضوعیت خاصی پیدا می کند.

دانش آموزان را راهنمایی و تشویق کنید که با یکی از افرادی که در دفاع مقدس حضور داشته، مصاحبه و یا خاطرات او را از جبهه های جنگ گردآوری و در قالب مجله تاریخ شفاهی مدرسه تدوین کنند.

بخش سوم

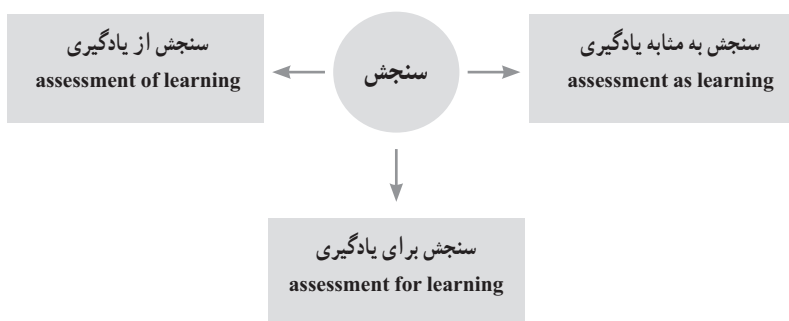
ارزشیابی و سنجش

ارزشیابی و سنجش

سنجش^۱ و ارزشیابی^۲، یکی از اجزا و عناصر مهم و کلیدی برنامه‌درسی به‌شمار می‌رود. وضعیت سنجش و ارزشیابی درس تاریخ، در سال‌های اخیر با مسائل و چالش‌های بزرگی روبه‌رو شده و روند یاددهی – یادگیری این درس را به‌شدت تحت‌تأثیر قرار داده است. یکی از این مسائل و چالش‌ها، تمرکز بر فراورده ارزشیابی و اهمیت دادن به حجم و میزان انباشت ذهنی دانش‌آموزان است. در حالی‌که در یک ارزشیابی معتبر، فراورده و فرایند هر دو دارای اهمیت هستند و به‌جای تمرکز بر میزان محفوظات ذهنی دانش‌آموزان، بایستی شایستگی‌ها و توانمندی‌های آنان را در یادگیری مورد توجه قرار داد.

انواع سنجش

در ارزشیابی معتبر، مربیان نیازمند آن هستند که از سه نوع سنجش بهره‌گیرند:

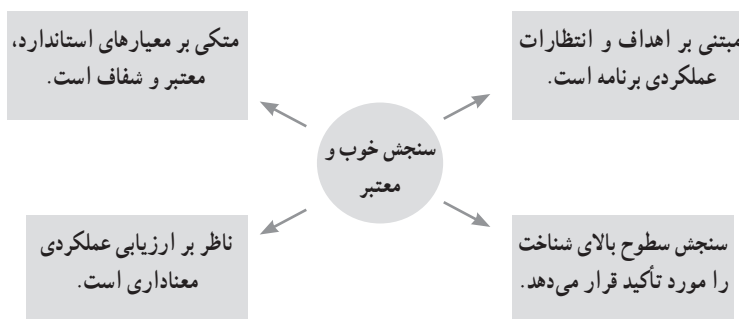
۱- سنجش از آزمون و اندازه‌گیری، مفهوم گسترده‌تری دارد و به فرایندی از گردآوری اطلاعات مورد نیاز برای تصمیم‌گیری دربارهٔ سیاست‌های آموزشی و برنامه‌های درسی گفته می‌شود. در واقع تفاوت میان سنجش، اندازه‌گیری و آزمون این است که اندازه‌گیری و آزمون عموماً با کمیت سروکار دارند، اما سنجش لزوماً به کمیت منحصر نمی‌شود. به سخن دیگر، زمانی که اندازه‌گیری و آزمون صورت می‌پذیرد، نتیجه به صورت اعداد و ارقام (کمیت) نشان داده می‌شود، اما نتیجه سنجش می‌تواند به صورت غیر کمی (توصیفی) گزارش شود.

۲- ارزشیابی عبارت است از فرایند سنجش عملکرد یادگیرندگان و مقایسهٔ نتایج حاصل با هدف‌های از پیش تعیین شده، به منظور تصمیم‌گیری دربارهٔ فعالیت‌های آموزشی. به عبارت دیگر، ارزشیابی، فرایندی است که از طریق آن برای چیزی ارزش قائل شده و کم و زیاد، خوب و بد و جلو و عقب بودن آن چیز، تعیین و تفسیر می‌شود.

جدول زیر، ارتباط سه نوع سنجش را نشان می‌دهد.

سنجش به مثابه یادگیری	سنجش برای یادگیری	سنجش از یادگیری	
ایجاد فرصتی برای دانش‌آموزان تا یادگیری خود را زیر نظر گرفته و نقد کنند و گام مناسب بعدی را بردارند (تأکید بر فراشناخت).	کسب اطلاعات لازم توسط مربی برای برداشتن گام بعدی در راستای آموزش اثربخش و متناسب با سطح شایستگی هر دانش‌آموز.	برای آگاهی مدرسه، والدین و دانش‌آموزان و سایر افراد و نهادهای مرتبط، از میزان تسلط دانش‌آموز بر شایستگی‌های مورد انتظار در نظام آموزشی.	۱. سنجش می‌کنیم؟
روند تفکر دانش‌آموز در درک موقعیت فعلی، چگونگی حرکت به سوی موقعیت بهینه بعدی و تشخیص شیوه‌هایی که در طی این مسیر به او به‌عنوان یک یادگیرنده کمک می‌کند.	شناخت نسبت به دامنه شایستگی‌های کسب‌شده توسط دانش‌آموزان، با توجه به شایستگی‌های پیش‌بینی شده.	سطح شایستگی‌های کسب شده و توانایی دانش‌آموزان در به‌کارگیری این شایستگی‌ها در موقعیت‌های جدید.	۲. چیزی را سنجش می‌کنیم؟
روش‌های متنوعی که انعکاس‌دهنده فرایند طی شده از سوی یادگیرنده در درک و بهبود موقعیت (شناخت و فراشناخت و سطح شایستگی کسب شده) است.	روش‌های مختلفی که بتواند میزان موفقیت فرصت‌های یادگیری تدارک دیده شده را در درک و بهبود موقعیت هر یک از دانش‌آموزان، برای معلم شفاف سازد.	روش‌هایی که هم فراورده و هم فرایند کسب شایستگی‌ها و سطوح آن را مورد سنجش قرار دهد.	۳. چه روشی سنجش می‌کنیم؟

ویژگی‌های یک سنجش خوب و معتبر

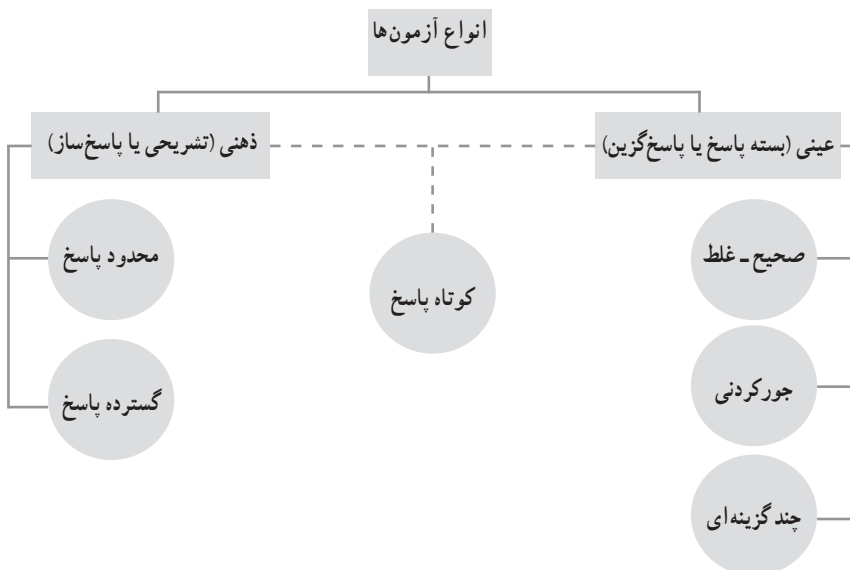

نکته‌های مهم در طراحی آزمون استاندارد و معتبر

آزمونی طراحی کنید که :

- منعکس‌کننده تمامی هدف‌های آموزشی و محتوای برنامه باشد.
- روایی و پایایی لازم را داشته باشد.
- روایی : دقیقاً همان چیزی ارزشیابی شود که مورد نظر آموزش بوده است.
- پایایی : اجرای آن در دفعات مختلف با گروه‌های مخاطب نتایج بسیار متفاوتی نداشته باشد.
- از انواع آزمون‌های عینی و ذهنی استفاده شود.
- از مطالب و مباحث پرسش ممنوع، پرسشی طرح نشود.
- پرسش‌ها به زبان ساده و قابل درک باشد.
- پرسش‌ها از ساده به مشکل تنظیم شوند.
- پرسش‌ها نباید راهنمای پاسخ پرسش‌های دیگر باشند.
- پرسش‌ها ویرایش شده و پیراسته از حشو و زوائد باشد.
- علائم و نشانه‌های ویرایشی مانند ویرگول، نقطه، علامت پرسش و ... درست و بجا به کار روند.
- شکل ظاهری برگه آزمون زیبا و خوانا باشد و بارم هر پرسش مشخص باشد.

انواع آزمون‌ها و نمونه پرسش‌ها

و جوه تمایز آزمون‌های عینی از آزمون‌های ذهنی

■ در تمامی آزمون‌های عینی، آزمون‌شونده پاسخ درست را از میان پاسخ‌های ارائه شده برمی‌گزیند و تصحیح پاسخ آنها به صورت کاملاً دقیق و عینی انجام می‌شود و نظر مصحح هیچ‌گونه دخالتی در آن ندارد؛ اما در آزمون‌های ذهنی، آزمون‌شونده ناگزیر از پاسخ‌سازی است و در تصحیح جواب آنها، ممکن است نظر مصحح دخالت کند.

■ آزمون‌های عینی، توانایی بازشناسی یا تشخیص را می‌سنجند، در حالی که آزمون‌های ذهنی، توانایی بازخوانی و یادآوری را مورد سنجش قرار می‌دهند.

الف) آزمون‌های عینی (پاسخ‌گزین)

۱- آزمون صحیح - غلط : در این آزمون، تعدادی سؤال یا جمله در اختیار آزمون‌شونده قرار می‌گیرد و او باید درستی یا نادرستی آنها را مشخص کند. این نوع آزمون‌ها که اغلب برای سنجش هدف‌های سطح پایین به کار می‌روند، به سه دسته صحیح - غلط؛ بله یا نه و اصلاحی تقسیم می‌شوند.

قواعد طراحی آزمون صحیح - غلط

■ سعی کنید هر پرسش یک هدف آموزشی مهم را بسنجد و از گنجاندن مطالب بی‌اهمیت یا کم‌اهمیت در سؤال بپرهیزید.

نمونه‌ای از پرسش‌های نامنطبق با هدف‌های آموزشی

۱- عادل شاه و ابراهیم شاه دو تن از جانشینان نادر افشار بودند. ص ☐ غ ☐

۲- مرمت آرامگاه سعدی و حافظ در دوره کریم خان زند صورت گرفت. ص ☐ غ ☐

۳- روزنامه وقایع اتفاقیه مدتی بعد از انتشار به روزنامه دولت علیه ایران تغییر نام داد.

ص ☐ غ ☐

۴- سرزمین ایالات متحده تا قرن ۱۸م شامل ۱۴ ایالت در سواحل اقیانوس آرام بود.

ص ☐ غ ☐

۵- آقامحمدخان قاجار در سال ۱۲۱۰ق در تهران تاج‌گذاری کرد. ص ☐ غ ☐

۶- ملا علی نوری یکی از شاگردان برجسته ملا عبدالله زنوزی بود. ص ☐ غ ☐

نمونه‌ای از پرسش‌های استاندارد و منطبق با هدف‌های آموزشی

- ۱- افول قدرت امپراتوری عثمانی در سده ۱۸م، تأثیر زیادی در پیشبرد سیاست‌های استعماری غرب در مشرق زمین داشت.
☐ ص ☐ غ
- ۲- در نتیجه مواجهه فرهنگی ایران و اروپا در دوره قاجار، تحول مهمی در بینش و روش تاریخ‌نگاری صورت گرفت.
☐ ص ☐ غ
- ۳- در انقلاب باشکوه انگلستان (۱۶۸۸م)، منشأ الهی سلطنت و قدرت مطلقه پادشاه مورد تأیید و تأکید قرار گرفت.
☐ ص ☐ غ
- ۴- اندیشه مشروطه‌خواهی ایرانیان در دوره قاجار ارتباطی با انقلاب‌های فکری و سیاسی اروپا در سده‌های ۱۸ و ۱۹م نداشت.
☐ ص ☐ غ

۲ سعی کنید از جمله‌های پیچیده و چند قسمتی استفاده نشود.

نمونه‌ای از پرسش‌های پیچیده و غیراستاندارد

- ۱- پس از مرگ لنین (۱۹۲۴م)، استالین، دبیرکل حزب کمونیست، رقیب قدرتمند خود (تروتسکی) را از سر راه برداشت و قدرت را در شوروی به دست گرفت.
☐ ص ☐ غ
- ۲- چند روز بعد از اعدام انقلابی رزم‌آرا به دست خلیل طهماسبی، نخست مجلس سنا (۲۳ اسفند ۱۳۲۹)، و سپس مجلس شورای ملی در ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ طرح ملی شدن صنعت نفت را تصویب کردند و جنبش ضداستعماری ملت ایران در گام اول به پیروزی رسید.
☐ ص ☐ غ
- ۳- رقابت شاه و علی امینی، نخست‌وزیر وقت، سرانجام به برکناری امینی انجامید و امیر اسدالله علم که مورد اعتماد شاه بود، نخست‌وزیر و مأمور اجرای اصلاحات شد.
☐ ص ☐ غ

در هر یک از پرسش‌های بالا، چندین گزاره تاریخی وجود دارد که آزمون‌شونده ممکن است نسبت به درستی یا نادرستی هر یک از آنها شک کند.

نمونه پرسش‌های استاندارد

۱- شکل‌گیری حکومت‌های خودکامه، تک‌حزبی و نظامی‌گرا در اروپا، عامل مهمی در بروز جنگ جهانی دوم بود.

ص ☐ غ ☐

۲- از میان برداشتن رزم‌آرا، تأثیر چندانی بر روند جنبش ملی شدن صنعت نفت در ایران نداشت.

ص ☐ غ ☐

۳- حکومت پهلوی در سال‌های پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، به توصیه آمریکا، اقدام به اجرای مجموعه‌ای از اصلاحات (رفورم‌ها) کرد.

ص ☐ غ ☐

۳ سعی کنید پرسش‌های صحیح - غلط عین جمله یا عبارت کتاب درسی نباشد.

۴ از جمله یا عبارت‌هایی استفاده کنید که به‌طور آشکار درست یا غلط باشند و از کاربرد جمله‌ها یا عبارت‌های مبهم و نامفهوم اجتناب کنید.

نمونه پرسش‌های مبهم و نامفهوم

۱- روسیه و عثمانی نیز فرصت را مغتنم شمردند و بخش‌هایی از شمال و غرب میهن ما را اشغال کردند.

ص ☐ غ ☐

۲- برخی از گزارش‌ها حکایت از چند برابر شدن تولید برخی از اقلام محصولات کشاورزی، به ویژه محصولات صادراتی مانند ابریشم، تریاک، تنباکو، پنبه و برنج دارد.

ص ☐ غ ☐

پرسش‌های مذکور اگرچه عین جمله‌های مندرج کتاب درسی بوده، اما در اینجا مبهم و نامفهوم هستند، زیرا مشخص نیست به چه زمان و دوره‌ای تعلق دارند. در حالی که در کتاب درسی، به واسطه سطرها و یا پاراگراف‌های پیش از آن گویا و قابل فهم شده‌اند.

۵ واژه یا فعل منفی را با قلم سیاه و یا ترسیم خط زیر آن، برجسته کنید.

۶ طول و اندازه پرسش‌های صحیح و غلط اختلاف معناداری نداشته باشند.

۲- آزمون جورکردنی یا خوشه‌ای: آزمون جورکردنی از دو بخش فهرست پرسش‌ها و

فهرست پاسخ‌ها تشکیل می‌شوند و آزمون‌شونده با توجه به توضیحات راهنما، فهرست پاسخ‌ها را با فهرست پرسش‌ها جور می‌کند.

قواعد طراحی آزمون جورکردنی

۱ سعی کنید فهرست پاسخ‌ها و پرسش‌ها را به گونه‌ای طراحی کنید که مفهوم و موضوع‌های مهم و مرتبط با هدف‌های آموزشی را بسنجد.

۲ پرسش‌ها و پاسخ‌های متجانس و همگون انتخاب کنید. منظور از تجانس این است که مجموعه پرسش‌ها و پاسخ‌ها به یک مفهوم، موضوع یا زمینه واحد مربوط باشند.

۳ هریک از پاسخ‌ها باید برای تمام پرسش‌ها درست جلوه کند.

۴ جمله و عبارت‌های پرسش‌ها و پاسخ‌ها نباید از نظر دستوری و جمله‌بندی راهنما و مکمل هم باشند.

۵ توضیحات مفصل در فهرست پرسش‌ها قرار گیرد و مطالب کوتاه در فهرست پاسخ‌ها درج شود.

۶ پرسش‌ها با شماره و پاسخ‌ها با حرف مشخص شوند و حداقل کمتر از ۵ پرسش نباشد.

۷ همه پرسش‌ها و پاسخ‌ها در یک صفحه قرار گیرند.

۸ اطلاعات کامل درباره چگونگی جورکردن پرسش‌ها و پاسخ‌ها در راهنمای سؤال درج شود.

نمونه‌هایی از روابط متجانس پرسش‌ها و پاسخ‌ها در آزمون‌های جورکردنی

۱- اشخاص.....آثار، اقدامات و دستاوردهای مهم و مؤثر

۲- تاریخ‌ها..... رویدادها و جریان‌های مهم تاریخی

۳- اصطلاحات..... تعاریف

۴- نمادها..... مفاهیم

۵- حوادث مهم تاریخی..... نتایج و پیامدهای تاریخی

۶- رخداد‌های مهم تاریخی..... علل و عوامل اصلی تاریخی

نمونه‌هایی از آزمون‌های جورکردنی نامنطبق با هدف‌های آموزشی

۲		۱	
پاسخ‌ها	پرسش‌ها	پاسخ‌ها	پرسش‌ها
الف) میرزا محمدصادق موسوی ب) ناظم الاسلام پ) اعتمادالسلطنه ت) خاوری شیرازی ث) خورموجی	۱- وی در دوره قاجار در کتاب خود امیرکبیر را ستود. ۲- اولین مورخی که واقعیت قتل امیرکبیر را بازتاب داده است. ۳- وی در دوره قاجار به سادۀ نویسی، حقیقت‌نویسی و مختصرنویسی علاقه نشان داد. ۴- تاریخ زندگی را با اسلوبی مصنوع و دشوار و با تملق‌گویی نوشت.	الف) حقایق الاخبار ناصری ب) تاریخ ذوالقرنین پ) تاریخ گیتی‌گشا ت) تاریخ بیداری ایرانیان ث) صدرالتواریخ	۱- ناظم الاسلام ۲- میرزا قلی هدایت (میرزا رضاقلی) ۳- اعتمادالسلطنه ۴- خاوری شیرازی ۵- محمد جعفری خورموجی ۶- محمدصادق موسوی

از آنجایی که حفظ کردن نام کتاب‌ها و نویسندگان آنها و یا به خاطر سپردن سطر سطر مطالب کتاب درسی جزو هدف‌های آموزشی درس محسوب نمی‌شود، لذا پرسش‌های صفحه قبل مطلوب نیستند.

نمونه‌ای از آزمون جورکردنی نامتجانس و غیراستاندارد

پاسخ‌ها	پرسش‌ها
الف) خودداری از امضای متمم قانون اساسی ب) به توپ بستن مجلس پ) به چوب بستن بازرگانان ت) ناصرالدین‌شاه ث) مظفرالدین‌شاه	۱- اولین جرعه نهضت مشروطه ۲- فرمان مشروطیت را صادر کرد. ۳- دومین بی‌اعتنایی محمد علی شاه ۴- استبداد

نمونه‌ای از آزمون جورکردنی استاندارد و منطبق با هدف‌های آموزشی

۱- پرسش‌ها	۲- پاسخ‌ها
۱- تحول عظیم در نساجی، کشاورزی و حمل و نقل	الف) انقلاب باشکوه انگلستان
۲- شورش طبقه فقیر (سوم) بر پادشاه و اشراف	ب) انقلاب صنعتی
۳- نفی منشأ الهی سلطنت و قدرت مطلقه شاه	پ) انقلاب آمریکا (جنگ استقلال)
۴- مخالفت با مالیات‌های سنگین دولت انگلستان	ت) انقلاب کبیر فرانسه
۵- مبارزه برای تسلط کارگران بر تولید و حکومت شوراها	ث) انقلاب مشروطه ایران
۶- تقاضا برای تأسیس عدالتخانه و دارالشورا (مجلس)	ج) انقلاب میچی ژاپن
	چ) انقلاب روسیه (۱۹۱۷م)

آزمون‌های جورکردنی را می‌توان به گونه‌ای دیگر نیز طراحی کرد تا به خوبی توانایی آزمون‌شونده را در تشخیص، بازشناسی و طبقه‌بندی ویژگی‌های پدیده‌های تاریخی مورد سنجش قرار داد. در این نوع از آزمون جورکردنی، ویژگی و خصوصیات دو یا چند پدیده تاریخی فهرست می‌شود و از آزمون‌شونده خواسته می‌شود مشخص کند که هر ویژگی یا خصوصیت مربوط به کدام پدیده تاریخی است. نمونه‌ای از این نوع آزمون جورکردنی را در جدول زیر ملاحظه فرمایید.

□ هر کدام از گزاره‌های زیر را با توجه به ویژگی‌های تاریخ‌نگاری سنتی و جدید، در یکی از ستون‌های جدول درج کنید.	
شرح مفصل جنگ‌ها و فتوحات فرمانروایان؛ سنجش و نقد منابع و اخبار؛ توجه به جنبه‌های گوناگون زندگی اجتماعی؛ اثر مصنوع و متکلف؛ توجه به علل و آثار رویدادها؛ تملق‌گویی و چاپلوسی صاحبان قدرت و نفوذ؛ توجه به یافته‌های باستان‌شناسی و زبان‌شناسی؛ تأکید بر بیان وقایع؛	
تاریخ‌نگاری سنتی	تاریخ‌نگاری مدرن
۱-	۱-
۲-	۲-
۳-	۳-
۴-	۴-

۳- آزمون چندگزینه‌ای: آزمون چندگزینه‌ای متداول‌ترین آزمون‌های عینی به‌شمار می‌رود و برای تشخیص توانایی‌های مختلف و سنجش انواع ارزشیابی‌ها کاربرد دارد. این آزمون قابلیت آن را دارد که در یک زمان محدود، تعداد زیادی از هدف‌های آموزشی را مورد سنجش قرار دهد.

آزمون‌های چندگزینه‌ای انواع مختلفی دارند که متداول‌ترین آنها، تنها گزینه درست و مناسب‌ترین (بهترین) گزینه است.

ساختن آزمون چندگزینه‌ای که هم استاندارد و در عین حال منطبق بر هدف‌های آموزشی و سطوح بالای شناختی باشد، بسیار دشوار و مستلزم صرف وقت بسیار است. طراحی آزمون چندگزینه‌ای که زمینه‌ها، علل، آثار و پیامدهای رویدادهای تاریخی و توانایی قدرت درک و فهم آزمون‌شونده را مورد سنجش قرار دهند، نیازمند مهارت فراوان و اشراف وسیع بر موضوع‌های تاریخی است. در واقع برای طراحی آزمون چندگزینه‌ای معتبر، دانش مربی باید به مراتب بیشتر از اطلاعات کتاب درسی باشد.

قواعد طراحی آزمون چندگزینه‌ای

۱ هر پرسش یک موضوع مهم یا یک هدف آموزشی را اندازه بگیرد.

نمونه پرسش‌های چندگزینه‌ای نامنطبق با هدف‌های آموزشی

- ۱- آقا محمد خان قاجار پس از کشته شدن پدرش با چه عنوانی در پایتخت کریم خان زند به سر می‌برد؟
 (الف) صدر اعظم (ب) جانشین کریم خان (پ) حاکم فارس (ت) گروگان
- ۲- ایالات متحده آمریکا تا قرن ۱۸ شامل ۱۳ ایالت در ساحل کدام اقیانوس بود؟
 (الف) آرام (ب) اطلس (پ) منجمد شمالی (ت) آرام و اطلس
- ۳- نظام اداری ایران در اوایل عصر قاجار محدود به چند وزارتخانه بود؟
 (الف) سه (ب) دو (پ) شش (ت) چهار

نمونه پرسش استاندارد و منطبق با هدف آموزشی

کدام رویداد تاریخی تأثیر عمیقی بر دگرگونی بینش مورخان ایرانی گذاشت؟	
(الف) انقلاب مشروطه	(ب) تأسیس حکومت قاجار
(پ) قتل ناصرالدین شاه	(ت) انعقاد معاهده مفصل

۲ بیشتر از یک هدف یا یک مطلب در هر سؤال قرار ندهید.

نمونه غیراستاندارد مشتمل بر بیش از یک هدف یا مطلب

پس از به توپ بستن مجلس، استبداد به جای مشروطه نشست و این دوره که طول کشید، دوره نامیده شد. (نهایی : دی ۸۶)

الف) یکسال و یک ماه - استبداد صغیر
 ب) دو سال و یک ماه - استبداد صغیر
 پ) یکسال و یک ماه - استبدادی
 ت) دو سال و یک ماه - استبدادی

نمونه پرسش استاندارد

چه عاملی موجب کاهش شدید نیروی انسانی در بخش کشاورزی در زمان حکومت نادرشاه شد؟

الف) رونق تجارت داخلی و خارج
 ب) نیاز تشکیلات نظامی به نیروی رزمنده
 پ) توسعه صنایع دستی و کارگاهی
 ت) مهاجرت گسترده کشاورزان به خارج

۳ گزینه‌های انحرافی به گونه‌ای طراحی شوند که فقط یک گزینه صحیح باشد.

نمونه‌ای از پرسش‌های غیراستاندارد با چند گزینه درست

۱- کدام عامل در دوره افشاریه نابسامانی‌های اقتصادی را تشدید کرد؟
 الف) مالیات‌های سنگین جهت تأمین هزینه‌های نظامی
 ب) تداوم جنگ‌های داخلی و خارجی
 پ) ضعف و رکود شدید کشاورزی
 ت) ضعف سازمان‌های اقتصادی و مالی

۲- دولت گورکانی چه امتیازات قابل توجهی به اروپاییان داد؟

الف) تجاری، گمرکی
 ب) تجاری، اقتصادی
 پ) تجاری، مالی
 ت) اقتصادی، مالی

نمونه پرسش استاندارد با یک گزینه درست

چرا شاهان قاجار عملاً نمی‌توانستند به طور کامل و همیشه قدرت استبدادی خود را اعمال کنند؟

- الف) نفوذ اجتماعی و دینی روحانیون
ب) نفوذ و قدرت فراوان فرمانده ارتش
پ) وجود نظام اداری مقتدر
ت) مخالفت دولت‌های استعمارگر با استبداد

۴ گزینه‌های انحرافی باید ظاهری منطقی و متجانس داشته باشند و نباید آشکارا غلط یا صحیح باشند.

نمونه پرسش غیراستاندارد با گزینه‌های آشکارا درست و یا نادرست

- از دلایل اصلی نارضایتی طبقه متوسط در جامعه فرانسه قبل از انقلاب کبیر می‌باشد.
الف) پرداخت مالیات
ب) خدمات نظامی
پ) عدم داشتن امتیاز
ت) معافیت مالیاتی

نمونه پرسش مناسب

- کدام گزینه در باره علایق و تمایلات فکری و سیاسی ناصرالدین‌شاه قاجار درست نیست؟
الف) درک ضرورت نوگرایی و انجام اصلاحات
ب) وحشت از ترویج افکار مشروطه‌خواهی
پ) موافقت با کاهش قدرت و اختیارات شاه
ت) علاقه‌مندی به شعر و نقاشی

۵ پرسش‌ها و گزینه‌ها روشن و به دور از هر گونه ابهام و اشکالی نگارش شوند.

۶ فعل‌های منفی را در پرسش‌ها و گزینه‌ها به نحوی برجسته کنید تا توجه و دقت آزمون‌شونده را جلب کند.

۷ گزینه‌های هر پرسش را طوری بنویسید که از نظر دستوری و جمله‌بندی به نحو درست، مکمل متن پرسش باشد.

- ۸ تا آنجا که ممکن است از کاربرد گزینه‌های «تمامی موارد» و «هیچ یک از موارد» پرهیز کنید.
- ۹ برای هر سؤال بین ۳ تا ۵ گزینه در نظر بگیرید.

ب) آزمون‌های ذهنی (پاسخ‌ساز یا تشریحی)
 آزمون‌های تشریحی برای اندازه‌گیری توانایی یادگیرندگان در سطوح فهمیدن، کار بستن، تحلیل، ترکیب و قضاوت مناسب هستند. شاخص‌ترین امتیاز این نوع آزمون‌ها این است که آزمون‌شونده را وادار می‌دارد تا اندیشه و یافته‌های خود را به صورت منطقی، منسجم و سازمان‌یافته ارائه کند.

قواعد آزمون تشریحی

- ۱ صورت پرسش‌ها را با کلمه‌ها و جمله‌های واضح بنویسید و از کلی‌گویی و عبارت‌های مبهم خودداری کنید.

نمونه پرسش‌های تشریحی مبهم و دوپهلو

- ۱- درباره تاریخ‌نگاری سنتی چه می‌دانید؟
- ۲- ناصرالدین‌شاه چگونه پادشاهی بود؟
- ۳- انقلاب مشروطیت چیست؟

- ۲ حدود و دامنه پاسخ‌ها به طور دقیق مشخص شود.

نمونه پرسش‌های غیراستاندارد با حدود و دامنه نامشخص

- ۱- دور دوم جنگ‌های ایران و روسیه را توضیح دهید.
- ۲- در باره جنبش ملی شدن صنعت نفت ایران هر چه می‌دانید، بنویسید.
- ۳- کودتای ۲۸ مرداد را توضیح دهید.

۳ در طراحی پرسش‌های تشریحی از گونه‌های مختلف بازگویی، پردازش و کار بست اطلاعات و دانسته‌ها، در قالب افعال مختلفی از قبیل: فهرست کردن، مقایسه کردن، دلیل آوردن، تجزیه و تحلیل کردن، طبقه بندی کردن، پیش‌بینی، قضاوت و اظهار نظر کردن، خلاصه کردن، به کار بستن، توضیح و شرح دادن، استفاده شود.

نمونه پرسش‌های تشریحی استاندارد و منطبق با هدف‌های آموزشی

- ۱- وضعیت اقتصادی (کشاورزی و تجارت) ایران در زمان نادرشاه افشار و کریم‌خان زند را مقایسه کنید و برای علت تفاوت آن دلیل بیاورید. (۱ نمره)
- ۲- علت انقلاب باشکوه انگلستان (۱۶۸۸م) و مهم‌ترین دستاورد سیاسی آن را توضیح دهید. (۱/۵ نمره)
- ۳- با بیان دلیل و مثال، استدلال کنید که چرا اصلاحات دوره ناصرالدین شاه منجر به تغییرات اساسی در ایران نشد؟ (۱ نمره)
- ۴- دلایل شکست‌های ایران از روسیه در زمان فتحعلی‌شاه قاجار را از دو بُعد نظامی و سیاسی تجزیه و تحلیل کنید. (۱/۵ نمره)
- ۵- اندیشه سیاسی جدید (تفکر مشروطه‌خواهی) توسط چه گروه‌هایی و با استفاده از چه ابزارهایی (رسانه‌هایی) در ایران عهد قاجاری نشر و اشاعه یافت؟ (۱/۵ نمره)
- ۶- چهار (۴) مورد از دستاوردهای شاخص انقلاب مشروطه را فهرست کنید. (۱ نمره)
- ۷- قضاوت خود را در خصوص تأثیر فرهنگ کهن استبدادی بر عملکرد جامعه امروز ایران با گذشت بیش از یک قرن از انقلاب مشروطه، بیان کنید. (۱/۵ نمره)

آزمون‌های کوتاه پاسخ : در این نوع آزمون‌ها که حد وسط آزمون‌های عینی و آزمون‌های تشریحی محسوب می‌شوند، از آزمون‌شونده خواسته می‌شود تا کلمه، اصطلاح، عبارت، عدد و یا علامتی را در پاسخ به سؤال یا تکمیل جمله بنویسد. از این آزمون‌ها اغلب برای سنجش هدف‌های آموزشی سطح پایین استفاده می‌شود.

انواع آزمون‌های کوتاه پاسخ

۱ پرسشی

مثال : کدام یک از شاهان قاجار فرمان مشروطه را صادر کرد؟

۲ تشخیصی یا تداعی

مثال : شخصیت‌های زیر در زمان کدام یک از شاهان قاجار، وزیر یا صدراعظم ایران بودند؟

الف) میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی

ب) میرزا تقی خان امیرکبیر

پ) میرزا حسین خان سپهسالار

ت) عبدالمجید میرزا عین الدوله

۳ تکمیل کردنی

مثال: دور اول جنگ‌های ایران و روسیه با انعقاد معاهده به پایان رسید.

قواعد طراحی آزمون تکمیلی

- ۱ هر سؤال باید موضوع و هدف مهمی را شامل شود و به هیچ وجه روا نیست که طراح هر جمله یا عبارتی از کتاب درسی را به عنوان پرسش تکمیل کردنی برگزیند و واژه یا واژه‌هایی از آن را حذف کند.
- ۲ پرسش‌هایی طرح شود که فقط پاسخ واحد و مشخصی را از آزمون‌شونده بطلبد و پاسخ‌های درست دیگری نداشته باشد.

نمونه‌ای از پرسش‌های تکمیل کردنی با بیش از یک پاسخ صحیح

- ۱- نشریه به عنوان رسانه گروهي در دوره به ایران راه یافت.
براساس متن کتاب درسی، پاسخ جاخالی واژه «قاجار» است، اما اگر آزمون‌شونده بر پایه اطلاعات خود واژه «محمد شاه» را بنویسد نیز پاسخ درست داده است.
- ۲- شیوه تاریخ‌نگاری افشاریه و زندیه استمرار تاریخ‌نویسی دوره بود.
مطابق متن کتاب درسی، پاسخ جاخالی، واژه «صفویه» است، اما اگر دانش‌آموز واژه یا عبارت‌های «پیش از آن»، «تیموریان» و یا یکی دیگر از سلسله‌های قبلی را بنویسد، نیز پاسخ درست داده است.
- ۳- بی‌توجهی به علل و نتایج رویدادها از ویژگی‌های تاریخ‌نگاری است.
برپایه متن کتاب درسی، پاسخ جاخالی، واژه «سنتی» است، اما اگر آزمون‌شونده، واژه یا عبارت «دوره افشاریه، زندیه و ...» و یا نام یکی از ده‌ها مورخ سنتی را بنویسد، به نوعی پاسخ درست داده است.

۴- هنر تعزیه در دوره گسترش پیدا کرد.

مطابق مندرجات کتاب درسی، پاسخ جاخالی «ناصرالدین شاه» است، اما اگر آزمون‌شونده، واژه «قاجار» را بنویسد هم جواب درست داده است.

۳ از قرار دادن جای خالی در ابتدای جمله خودداری شود.

۲ بهتر است فقط یک جای خالی در جمله قرار داده شود.

نمونه پرسش‌های تکمیل‌کردنی غیراستاندارد

۱- تاریخ گیتی‌گشا و جهان‌نگشای نادری به ترتیب در تاریخ عصر حکومت‌های و نگاشته شده است.

۲- نخستین کشورهای استعمارگری که وارد هند شدند و بودند.

طرح پرسش از فعالیت‌ها

همان‌گونه که در مقدمه کتاب درسی تاریخ ۳ (سخنی با دبیران ارجمند) تصریح شده است، طرح پرسش‌های دانشی و حافظه‌محور از بخش فعالیت‌ها، نمودارهای خط زمان و نقشه‌های تاریخی، خواه در ارزشیابی مستمر و خواه آزمون‌های کتبی و پایانی مطلقاً ممنوع است. اما با توجه به تأکید رویکرد برنامه و تصریح اصول طراحی آموزشی کتاب درسی بر مهارت‌های سواد تاریخی، به‌ویژه کاربرست شواهد و مدارک برای استنباط و تحلیل علمی رویدادهایی که در گذشته رخ داده‌اند، بنابراین، طرح پرسش‌های مفهومی و تحلیلی از بخش فعالیت‌ها، نقشه‌های تاریخی و نمودارهای خط زمان، نه تنها مجاز و رواست، بلکه تشویق و تصریح هم می‌شود. اشاعه و گسترش این شکل از سنجش و ارزشیابی در درس تاریخ، فرایند یاددهی - یادگیری را از حافظه‌محوری و انباشت ذهنی بی‌ثمر یا کم‌فایده، به سمت درک و تحلیل و ارتقای مهارت‌های سواد تاریخی سوق می‌دهد و دانش‌آموزان را به درس تاریخ علاقه‌مندتر می‌کند.

برای طراحی چنین سؤال‌هایی، قسمتی از شواهد و مدارک تاریخی از قبیل متن (منابع)، نمودار خط زمان، نقشه، جدول رویدادهای مربوط به یک سلسله یا زمام‌دار و یا یک اتفاق مهم مانند انقلاب مشروطه و جنگ تحمیلی را در برگه آزمون ارائه و درباره آن پرسش‌های استنباطی و تحلیلی طرح کنید.

شواهد و مدارکی را که مورد سنجش قرار می‌دهید، می‌تواند عین مطالب و مباحث مندرج در کتاب درسی باشد، اما چنانچه از شواهد و مدارکی فراتر از کتاب درسی استفاده کردید، حتماً دقت فرمایید که محتوای آن با مطالب مندرج در کتاب درسی و هدف‌های آموزشی آن ارتباط آشکار و روشنی داشته باشد. مقایسه نقشه‌های تاریخی، مثلاً نقشه خاورمیانه پیش از جنگ جهانی اول و پس از آن جنگ نیز، موقعیت مناسبی برای سنجش و ارزشیابی از مهارت‌های سواد تاریخی به وجود می‌آورد. علاوه بر آن، به جای متمرکز کردن اهتمام و توجه دانش‌آموزان بر به خاطر سپردن جزئیات حوادث مربوط به یک رخداد مهم تاریخی مانند انقلاب مشروطه که به لحاظ آموزشی و تربیتی چندان مفید فایده هم نخواهد بود، بهتر است جدولی از رویدادهایی که منجر به صدور فرمان مشروطه شد، همانند جدول مندرج در صفحه ۶۶ کتاب درسی، را در برگه آزمون قرار داده و سؤال‌های مفهومی و استنباطی به شرح زیر در باره آن طرح کرد:

■ تشخیص رابطه علی و معلولی رویدادهای مذکور با یکدیگر؛

■ استخراج و فهرست کردن نام اشخاص یا گروه‌ها و قشرهایی که رهبری جریان انقلاب مشروطه را به عهده داشتند؛

■ استنباط تغییر و تحولی که در خواسته‌های معترضان و مخالفان از آغاز حرکت تا زمان صدور فرمان مشروطه توسط مظفرالدین‌شاه قاجار صورت گرفت.

نمونه سؤال از شواهد و مدارک تاریخی

بندهایی از لایحه حقوق که در جریان انقلاب باشکوه انگلستان (۱۶۸۸م) به تصویب پارلمان رسید را بخوانید و به پرسش‌های زیر آن پاسخ دهید. (۱ نمره)

الف) لغو یا اجرای قوانین توسط مقام سلطنت بدون رضایت پارلمان غیرقانونی است.

ب) وصول مالیات برای استفاده پادشاه و امتیاز ویژه بدون اجازه پارلمان برای آینده غیرقانونی است، مگر آنکه پارلمان به شیوه دیگری آن را اعطا کند.

پ) اتباع حق دارند که به شاه عرضحال (درخواست دادرسی) بدهند و تمام قیود و تعقیب کیفری عرضحال‌دهندگان غیرقانونی خواهد بود.

ت) تشکیل و نگاهداری ارتش ثابت در درون قلمرو پادشاهی در زمان صلح، جز به رضایت پارلمان خلاف قانون است.

ث) انتخاب اعضای پارلمان می‌بایست آزاد باشد.

ج) آزادی بیان و مباحثه و انجام امور در پارلمان نمی‌بایست مورد تعقیب و بازخواست در دادگاه و یا محلی خارج از پارلمان صورت گیرد.

د) تحمیل جریمه‌های فوق‌العاده سنگین و یا اجرای کیفر و مجازات شدید و نامتعارف نمی‌بایست صورت پذیرد (فوگل، تمدن مغرب زمین، ج ۲، ص ۷۱۵).

۱- محدودیت‌هایی را که این لایحه برای قدرت مطلقه و استبدادی پادشاه ایجاد کرد، فهرست کنید.

۲- ارزیابی و قضاوت شما از جایگاه پارلمان در نظام مشروطه پادشاهی انگلستان براساس بندهای این لایحه چیست؟

منابع و مأخذ دانش‌افزایی

کتاب‌ها

- ۱ آبراهامیان، یرواند، ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، تهران، نشر نی، ۱۳۸۲ ش.
- ۲ _____، تاریخ ایران مدرن، ترجمه محمد ابراهیم فتاحی، تهران، نشر نی، ۱۳۸۹ ش.
- ۳ آجودانی، ماشاءالله، مشروطه ایرانی، تهران، نشر اختران، ۱۳۹۶ ش.
- ۴ آخوندزاده، فتحعلی‌خان، مقالات فارسی، به کوشش حمید محمدزاده، تهران، نگاه، ۱۳۵۵ ش.
- ۵ آدلر، فیلیپ جی، تمدن‌های عالم، ج ۲، ترجمه محمد حسین آریا، تهران، امیرکبیر، ۱۳۹۳ ش.
- ۶ آدامووا، آ. ت، نگاره‌های ایرانی گنجینه ارمنیاز، سده پانزدهم تا نوزدهم میلادی، ترجمه زهره فیضی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ سازمان چاپ و انتشارات فرهنگستان هنر، ۱۳۸۶ ش.
- ۷ آدمیت، فریدون، اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی، تهران، کتابخانه طهوری، ۱۳۶۶ ش.
- ۸ آربن‌پور، یحیی، از صبا تا نیما (تاریخ ۱۵۰ سال ادب فارسی)، ج ۱ و ۲، تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی ایران، ۱۳۵۱ ش.
- ۹ آصف (رستم‌الحکما)، محمد هاشم، رستم‌التواریخ، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۸۸ ش.
- ۱۰ آبرونساید، سر ادموند، خاطرات و سفرنامه ژنرال آبرونساید در ایران، ترجمه بهروز قزوینی، تهران، نشر آینه، ۱۳۶۱ ش.
- ۱۱ استرآبادی، میرزا مهدی، جهانگشای نادری، به کوشش عبدالله انوار، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۴۱ ش.
- ۱۲ اسناد سخن می‌گویند: مجموعه کامل اسناد سری مربوط به رویدادها در روابط خارجی ایران با ایالات متحده و انگلستان در دوران...، ج ۱، پژوهش و ترجمه احمدعلی رجایی و مهین سروری، تهران، قلم، ۱۳۸۳ ش.
- ۱۳ اسناد محرمانه وزارت خارجه بریتانیا درباره قرارداد ۱۹۱۹ ایران و انگلیس، ترجمه جواد شیخ‌الاسلامی، ج ۱ تهران، مؤسسه کیهان، ۱۳۶۸ ش، ج ۲ و ۳، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۶۸ ش و ۱۳۷۷ ش.

- ۱۴ اشبولر، برتولد و دیگران، تاریخ نگاری در ایران، ترجمه یعقوب آژند، تهران، نشر گستره، ۱۳۹۲ ش.
- ۱۵ اعتمادالسلطنه، محمد حسن خان، صدرالتواریخ، به اهتمام محمد مشیری، تهران، وحید، ۱۳۴۹ ش.
- ۱۶ الهی، همایون، اهمیت استراتژیکی ایران در جنگ جهانی دوم، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۵ ش.
- ۱۷ امین الدوله، میرزا علی خان، خاطرات سیاسی، به کوشش حافظ فرمانفرمایان، زیر نظر ایرج افشار، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۰ ش.
- ۱۸ اوین، اوژن، ایران امروز (۱۹۰۶-۱۹۰۷)، ترجمه، حواشی و توضیحات علی اصغر سعیدی، تهران، نشر علم، ۱۳۹۱ ش.
- ۱۹ اؤوری، ریچارد، اطلس تاریخی قرن بیستم، ترجمه حسین شهرابی، تهران، نشر نی، ۱۳۹۱ ش.
- ۲۰ بنجامین، اس. جی. دلیو، ایران و ایرانیان، ترجمه محمدحسین کردبچه، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۹۴ ش.
- ۲۱ پوراحمد، احمد، جغرافیای عملیات ماندگار دفاع مقدس، به اهتمام حسن رسولی منفرد، تهران، صریر، ۱۳۸۶ ش.
- ۲۲ پهلوی‌ها، خاندان پهلوی به روایت اسناد، ۳ ج، به کوشش فرهاد رستمی، تهران، مؤسسه فرهنگی، پژوهشی چاپ و نشر نظر، ۱۳۷۸-۱۳۸۲ ش.
- ۲۳ تحویلدار اصفهانی، میرزا حسین خان، جغرافیای اصفهان، جغرافیای طبیعی و انسانی و آمار اصناف شهر، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲ ش.
- ۲۴ تهامی‌نژاد، محمد، سینمای ایران، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۸۰ ش.
- ۲۵ جونز، سرهارفورد، آخرین روزهای لطفعلیخان زند، ترجمه هما ناطق و جان گرنی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۶ ش.
- ۲۶ حائری، عبدالهادی، نخستین رویارویی‌های اندیشه‌گران ایران: با دو رویه تمدن بورژوازی غرب، تهران، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، ۱۳۹۴ ش.
- ۲۷ خاوری شیرازی، میرزا فضل‌الله، تاریخ ذوالقرنین، ج ۱، نامه خاقان، به تصحیح و تحقیق ناصر افشارفر، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۰ ش.
- ۲۸ خورموجی حسینی فسایی، محمدجعفر، حقایق الاخبار ناصری، به کوشش حسین خدیوچم، تهران، نشر نی، ۱۳۶۳ ش.

- ۲۹ دان، راسئی [و دیگران]، تاریخ تمدن و فرهنگ جهان؛ پیوندهای فراسوی زمان و مکان، ج ۴، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، طرح نو، ۱۳۸۴ ش.
- ۳۰ دانشنامه جهان اسلام، ج ۵، مدخل پهلوی؛ ج ۸، مدخل تهران؛ ج ۶، مدخل تاریخ/تاریخ‌نگاری.
- ۳۱ دولت‌آبادی، یحیی، حیات یحیی، ج ۱-۴، تهران، انتشارات عطار و فردوسی، ج ۴، ۱۳۶۲ ش.
- ۳۲ رساله یک کلمه میرزا یوسف خان مستشارالدوله به همراه دو پیوست انتقادی، ۱۳۹۳ ش.
- ۳۳ روحانی، سیدحمید، بررسی و تحلیلی از نهضت امام خمینی، ج ۱، بی‌جا، انتشارات راه امام، بی‌تا.
- ۳۴ روحانیت و اسناد فاش نشده از نهضت ملی شدن صنعت نفت، به کوشش گروهی از هواداران نهضت اسلامی ایران در اروپا، قم، دارالفکر، ۱۳۵۸ ش.
- ۳۵ روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه در سفر سوم فرنگستان، به کوشش محمداسماعیل رضوانی و فاطمه قاضیها، تهران، رسا، ۱۳۷۱ ش.
- ۳۶ رساتن، الول و پل لارنس، نفت ایران، ترجمه رضا رئیس طوسی، تهران، صابرین، ۱۳۷۲ ش.
- ۳۷ سفرنامه خراسانی ناصرالدین شاه قاجار، به خط میرزا محمد رضا کلهر، تهران، میردشتی، ۱۳۷۸ ش.
- ۳۸ سفرنامه دوم مظفرالدین شاه به فرنگ، با مقدمه و حواشی احمد خاتمی، تهران، نشر شهر، ۱۳۸۷ ش.
- ۳۹ سفرنامه رضاقلی میرزا نوه فتحعلی شاه، به کوشش اصغر فرمانفرمایی قاجار، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۶ ش.
- ۴۰ سفرنامه نیبور، ترجمه پرویز رجبی، تهران، توکا، ۱۳۵۴ ش.
- ۴۱ سودآور، ابوالعلاء، هنر دربارهای ایران، ترجمه ناهید محمدشمیرانی، تهران، نشر کارنگ، ۱۳۸۰ ش.
- ۴۲ سیف، احمد، اقتصاد ایران در قرن نوزدهم، تهران، نشر چشمه، ۱۳۷۳ ش.
- ۴۳ سیف، علی اکبر، اندازه‌گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی، تهران، دوران، ۱۳۹۷ ش.
- ۴۴ شوستر، مورگان، اختناق ایران، ترجمه ابوالحسن موسوی شوشتری، با تصحیح و مقدمه و حواشی و اسناد محرمانه منتشر نشده در ایران توسط فرامرز برزگر و اسماعیل راثین، بنگاه مطبوعاتی صفی‌علیشاه، ۱۳۵۱ ش.
- ۴۵ صحیفه امام، مجموعه آثار امام خمینی، ج ۱، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ پنجم، ۱۳۸۹.
- ۴۶ صحیفه نور: مجموعه رهنمودهای حضرت امام خمینی، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۰ ش.

- ۴۷ عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی، تهران، نشر گفتار، ج ۱، ۱۳۶۹ ش.
- ج ۲، ۱۳۷۲ ش.
- ۴۸ غنی، سیروس، ایران: برآمدن رضاخان / برافتادن قاجار و نقش انگلیسیها، ترجمه حسن کامشاد، تهران انتشارات نیلوفر، ۱۳۸۰ ش.
- ۴۹ فرهنگنامه کودکان و نوجوانان، ج ۱-۳ و ۹، شورای کتاب کودک، زیر نظر توران میرهادی و ایرج جهانشاهی، نشر فرهنگنامه.
- ۵۰ فوران، جان، مقاومت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سالهای پس از انقلاب اسلامی، ترجمه احمد تدین، تهران، رسا، ۱۳۸۵ ش.
- ۵۱ فوگل، اثنیل، تمدن مغرب زمین، ج ۲، ترجمه محمد حسین آریا، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۰ ش.
- ۵۲ کسروی، احمد، تاریخ مشروطه ایران، احمد کسروی، ج ۲، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۳ ش.
- ۵۳ کرزن، لرد، ایران و قضیه ایران، ج ۲، ترجمه وحید مازندرانی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۹ ش.
- ۵۴ کن بای، شیلا، نقاشی ایرانی، ترجمه مهدی حسینی، تهران، دانشگاه هنر، ۱۳۸۲ ش.
- ۵۵ گنج‌نامه، دفتر سوم، بناهای مذهبی تهران، تهران، مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه بهشتی و سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۷۷ ش.
- ۵۶ گنج‌نامه، دفتر نهم، بخش اول، بناهای بازار، تهران، مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه بهشتی و انتشارات روزنه، ۱۳۸۳ ش.
- ۵۷ گنج‌نامه، دفتر هفدهم، کاروانسراها، تهران، مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی و انتشارات روزنه، ۱۳۸۴ ش.
- ۵۸ مستوفی، عبدالله، شرح زندگانی من، ج ۳، تهران، انتشارات زوار، ۱۳۸۸ ش.
- ۵۹ مفتخری، حسین، مبانی علم تاریخ، تهران، سمت ۱۳۹۲ ش.
- ۶۰ مناشری، دیوید، نظام آموزشی و ساختن ایران مدرن، ترجمه محمد حسین بادامچی و عرفان مصلح، تهران، حکمت سینا، ۱۳۹۷ ش.
- ۶۱ موحد، محمد علی، خواب آشفته نفت، دکتر مصدق و نهضت ملی ایران، تهران، نشر کارنامه، ج ۱ و ۳، ۱۳۸۴، ج ۲، ۱۳۷۸ ش.
- ۶۲ نجفی اصفهانی، حاج آقا نورالله، رساله مکالمات مقیم و مسافر، به کوشش موسی فقیه حقانی، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۸۸.

۶۳ یادداشت‌های روزانه ناصرالدین شاه، به کوشش پرویز بدیعی، تهران، سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۸ ش.

۶۴ یزدانی، سهراب، مجاهدان مشروطه، تهران، نشر نی، ۱۳۸۸ ش.

مقالات

۱ آبادیان، حسین، «تاریخ روابط فرهنگی و ظهور مشروطه ایرانی»، نامه فرهنگ، شماره ۴، تابستان ۱۳۷۰، صص ۶۴ - ۶۹.

۲ اتحادیه، منصوره، «تحولات فرش دستباف ایران در دوره قاجاریه (با تکیه بر بازار بین‌المللی فرش دستباف)»، فصلنامه علمی و پژوهشی مطالعات تاریخ فرهنگی، سال دوم، شماره ۵، پاییز ۱۳۸۹.

۳ اشرف، احمد، «ویژگی‌های شهرنشینی در ایران دوره اسلامی» نامه علوم اجتماعی، دوره اول، شماره ۴۸، تیر ۱۳۵۲.

۴ اکبری، محمدعلی، «الگوی سلطنت مستقل منظم: نظریه‌گذار از سلطنت خودکامه به سلطنت مشروطه»، تاریخ، شماره ۴، بهار ۱۳۸۲، صص ۸۹ - ۱۱۰.

۵ ایزدی، حسین و فاطمه پهلوان‌پور، «وضعیت سیاسی تشیع از اضمحلال صفویه تا کریم خان زند»، فصلنامه تاریخ اسلام، سال دوازدهم، شماره اول و دوم، بهار و تابستان ۱۳۹۰، شماره مسلسل ۴۵ - ۴۶، صص ۷ - ۳۵.

۶ بینا، علی اکبر، «روابط سیاسی: جنبه‌های سیاسی و دیپلماسی مسئله هرات و افغانستان»، بررسی‌های تاریخی، شماره ۱۹، فروردین و اردیبهشت ۱۳۴۸، صص ۵۹ - ۸۶.

۷ توانی ملائی، علیرضا، «کند و کاوی در تعریف علم تاریخ و نقد یک نگاه»، فصلنامه تاریخ اسلام، سال ششم، شماره ۲۲، صص ۲۲ - ۵.

۸ حائری، عبدالهادی، «چرا رهبران مذهبی در انقلاب مشروطه شرکت کردند»، وحید، شماره ۱۹۶، مهر ۱۳۵۵، صص ۴۲۶ - ۴۳۲.

۹ حسینی گلسفیدی، آمنه و محمد کریمی زنجانی اصل، «ناسازگاری در قدرت سیاسی، نگاهی گذرا به ساختار قدرت سیاسی در ایران دوره قاجار»، اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره ۱۱۳ - ۱۱۴، صص ۸۳ - ۹۹.

۱۰ خارابی، فاروق، «انجمن‌های زنان در دوره نخستین مشروطه»، نامه انجمن، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۸۶، صص ۱۷ - ۳۸.

- ۱۱ دهقان نژاد، مرتضی، «ایلات و توسعه نیافتگی اقتصادی ایران در دوره قاجار»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره ۲۲ و ۲۳، پاییز و زمستان ۱۳۷۹، صص ۱۴۱-۱۵۸.
- ۱۲ دهقانی، مهدی و رضا شعبانی، «ساختار و عملکرد سیاسی - نظامی شهرها در دوره قدرت گیری کریم خان زند»، فصلنامه تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهرا، سال بیست و پنجم، دوره جدید، شماره ۲۵، پیاپی ۱۱۵، بهار ۱۳۹۴، صص ۵۷-۸۱.
- ۱۳ راسخ، کرامت الله، «دو نگرش در باره اصلاحات در دوره قاجار»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۹۵ و ۱۹۶، آذر و دی ۱۳۸۲، صص ۱۶۲-۱۶۵.
- ۱۴ رحمانیان، داریوش، «نگاهی به سیر اندیشه ایرانیان از عباس میرزا تا امیرکبیر»، جغرافیا و برنامه ریزی، شماره ۱۶، پاییز ۱۳۸۳، صص ۵۵-۷۴.
- ۱۵ رضوی خراسانی، سیدحسین، محمدرضا نصیری، داریوش رحمانیان و علی رضا صوفی، «لوطیان و نقش آنان در حوادث و آشوب های تهران در دوره مشروطیت»، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات تاریخ فرهنگی، سال ششم، شماره ۲۴، تابستان ۱۳۹۴.
- ۱۶ رنجبر، روح الله، «اقلیت های دینی در انقلاب مشروطه»، اطلاعات سیاسی اقتصادی - سیاسی، شماره ۲۷۷-۲۷۸، مهر و آبان ۱۳۸۹، صص ۱۱۶-۱۲۷.
- ۱۷ طباطبایی، سیدجواد، «بساط کهنه و طرح نو»، بازتاب اندیشه، شماره ۷۰، بهمن ۱۳۸۴، صص ۷-۱۶.
- ۱۸ عبدی، زهرا، «اندیشه تقرب شیعه و سنی: سیاست سنی گرایی نادرشاه»، فصلنامه مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی، سال یازدهم، دوره جدید، شماره ۴۱، پاییز ۱۳۹۴، صص ۳۳-۴۵.
- ۱۹ علیزاده بیرجندی، زهرا و علی آرامجو، «رشد کشاورزی تجاری و پیامدهای آن در نیمه دوم قاجاریه، مطالعه موردی: ولایات قاینات»، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات تاریخ فرهنگی، سال دوم، شماره ۷، بهار ۱۳۹۰.
- ۲۰ علیزاده بیرجندی، زهرا و علی آرام جو، «رشد کشاورزی تجاری و پیامدهای آن در نیمه دوم قاجاریه مطالعه موردی: ولایت قاینات»، مطالعات تاریخ فرهنگی، شماره ۷، بهار ۱۳۹۰، صص ۱۲۱-۱۳۶.
- ۲۱ فاضل، رضا و صفورا مهتایی سمنانی، «تأثیر نوسازی های اقتصادی بر وقوع انقلاب مشروطه در ایران»، جامعه شناسی تاریخی، شماره ۹، بهار و تابستان ۱۳۹۲، صص ۱-۳۰.
- ۲۲ فراهانی منفرد، مهدی، «اصلاحات میرزا حسین خان سپهسالار قزوینی و دو رویه تمدن بورژوازی غرب»، گنجینه اسناد، شماره ۲۳ و ۲۴، پاییز و زمستان ۱۳۷۵، صص ۸۷-۹۱.

۲۳ فشاهی، محمدرضا، «نهضت ترجمه در عهد قاجار»، نگین، سال نهم، شماره ۹۹ و ۱۰۰، مرداد و شهریور ۱۳۵۲.

۲۴ فصیحی، سیمین، «از خلوت خانه تا عرصه اجتماع: رویارویی زنان با دوگانگی طبیعت و فرهنگ»، تاریخ اسلام و ایران، شماره ۸، زمستان ۱۳۸۹، صص ۱۱۵-۱۳۸.

۲۵ فلاحی، اکبر و غلامحسین رحیمی، «دارالفنون و نقش و جایگاهش در آموزش علوم و فنون نوین نظامی در عصر ناصری»، تاریخ علم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۲، صص ۴۷-۷۴.

۲۶ قدیمی‌قیداری، عباس، «تکوین جریان انتقاد بر تاریخ‌نویسی در عصر قاجار»، پژوهش‌نامه انجمن ایرانی تاریخ، سال دوم، شماره ۲، زمستان ۱۳۸۸.

۲۷ نورایی، فرشته، «گفتگوی ملکم‌خان و لرد سالیسبوری»، مجله بررسی‌های تاریخی، سال ۶، شماره ۴، مهر و آبان ۱۳۵۰.

۲۸ وزین‌افضل، مهدی و ذبیح‌الله اعظمی‌ساردویی، «ورود سیب‌زمینی به ایران تحولی اساسی در کشاورزی سنتی دوره قاجاریه»، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات تاریخ فرهنگی، سال سوم، شماره ۱۲، تابستان ۱۳۹۱.

۲۹ همایون کاتوزیان، محمدعلی، «آزادی و لجام گسیختگی در انقلاب مشروطه»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۲۸-۲۳۰، مرداد و شهریور و مهر و آبان ۱۳۸۵، صص ۱۰۸-۱۲۷.

۳۰ امینی، علی‌اکبر، «زمینه‌های شکل‌گیری گفتمان مشروطه»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۸۱ و ۱۸۲، صص ۱۱۶-۱۲۷.

۳۱ رضوانی، محمداسماعیل، «نقش مطبوعات در انقلاب مشروطیت»، کلک، شماره ۸۴، اسفند ۱۳۷۵، صص ۲۰-۲۶.

وبگاه‌ها

۱ گروه درسی تاریخ دفتر تألیف کتاب‌های درسی / History-dept.talif.sch.ir/

۲ مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران www.iichs.ir

۳ رشد، شبکه ملی مدارس، ویژه دانش‌آموزان و معلمان <http://roshd.ir>

۴ www.negahmedia.ir

۵ <https://www.en.wikipedia.org>

